

УДК 355.23: 355.4(477)

СУТНІСТЬ, ЗМІСТ, ОСОБЛИВОСТІ ТА СТРУКТУРА ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСОБІВ І ЗАХОДІВ ФІЗИЧНОГО ВПЛИВУ В ПРОЦЕСІ ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

**Чудик Андрій Васильович
Діденко Олександр Васильович
м.Хмельницький**

У статті охарактеризовано сутність, зміст, особливості готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності, а також розкрито її структуру, що містить мотиваційно-особистісний, когнітивно-інформаційний та операційно-діяльнісний компоненти. Перспективами подальших досліджень є визначення діагностичного інструментарію для вивчення стану сформованості готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних заходів та засобів фізичного впливу.

Ключові слова: підготовка, застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу, мотиваційно-особистісний, когнітивно-інформаційний та операційно-діяльнісний компоненти.

У наш час безпека прикордонника великою мірою залежить від нього самого: його фізичної і теоретичної невідповідності, уваги

до себе і своїх колег, легковажного чи серйозного ставлення до можливої безпеки, вміння прийняти правильне рішення в скрутній ситуації чи протидіяти злочинцю в складних ситуаціях. Йдеться про те, що якщо прикордонник підготовлений, може правильно оцінити обстановку, уміє належним чином застосувати прийоми самооборони або зброю, не розгублюється в екстремальній ситуації, то можна сказати, що він не потрапить в небажану ситуацію або вийде з неї з мінімальними втратами. Саме тому персонал ДПС України повинен постійно готувати себе до ефективної протидії можливим небезпечним явищам, формувати готовність до застосування засобів та заходів фізичного впливу.

Метою статті є розкриття сутності, змісту, особливостей та структури готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності.

Власне проблеми підготовки майбутніх фахівців правоохоронних органів до застосування спеціальних засобів та заходів фізичного впливу стали предметом уваги вчених

порівняно недавно. Раніше ці питання дослідники розглядали у контексті проблем удосконалення фізичного виховання чи конкретного застосування знань, умінь та навичок, які сприяють успішному виконанню професійної діяльності.

Фундаментальні положення теорії та методики фізичного виховання і спорту розробляли В. Афонін, В. Бальсевич, В. Видрін, В. Запорожанов, Л. Матвеев, Ю. Ніколаєв, М. Пономарьов, Ю. Резніков, В. Столяров та ін. Вони розробили базові положення теорії фізичної культури та виховання, а також загальнодидактичні принципи навчання в сфері фізичної культури. Дослідники у своїх працях розробили основні напрями та шляхи оптимізації процесу фізичного виховання та удосконалення індивідуальних кондицій представників різних професій, визначили загальні закономірності навчання рухових дій і виховання фізичних якостей (здатностей) людини в єдності зі спрямованим формуванням особистості в загальній системі виховання.

Що стосується військовослужбовців та правоохоронців, на сьогодні вчені одностайні щодо важливості їхньої належної фізичної підготовки до виконання завдань професійної діяльності. Зокрема М.Бака, В. Корж, В. Барков, В. Балишев, Є. Озеров, Г. Сухорада та ін., розглядаючи фізичну підготовку у військах, розкрили її зміст, сутність, завдання й умови ефективності, а також програмні вимоги забезпечення морально-вольової, фізичної і психологічної підготовки військовослужбовців на сучасному етапі. Дослідники трактують фізичну підготовку в Збройних силах України як важливу й невід'ємну частину військового навчання й виховання особового складу. На їх думку, вона спрямована на забезпечення фізичної готовності військовослужбовців до військової діяльності й сприяє вирішенню багатьох завдань навчання й виховання [1; 5].

Основні положення подальшого вдосконалення спеціальної фізичної підготовки правоохоронців у вузах Міністерства внутрішніх справ України розглядають у своїх наукових працях С. Антоненко, І. Закорко, О. Івлєв, А. Луцка, Г. Яворська та ін. Дослідники загалом визначили основні напрями удосконалення системи фізичної підготовки курсантів освітніх установ, зокрема вони звертають увагу на необхідність її комплексування на основі використання вправ, що одночасно забезпечували б удосконалення фізичних якостей, рухових умінь і навичок, на доцільність залучення для цього потенціалу суміжних дисциплін, таких як вогнева й тактико-спеціальна підготовка, на впровадження методів моделювання різних ситуацій професійної діяльності співробітників міліції та ін.

Що стосується прикордонників, сьогодні окремі питання застосування заходів та засобів фізичного впливу захисників кордону вчені розглядають у контексті забезпечення їхньої особистої безпеки. Вагомим при цьому слід назвати працю таких учених, як М. Горбачов, А. Неділько та Ю. Юрчук. У роботі «Особиста безпека та застосування сили» вони зазначають, що для персоналу ДПСУ найбільш актуальним, з точки зору особистої безпеки, є здатність до самозбереження та самовиховання (стійкості), нормальне (стабільне) функціонування в умовах впливу різних внутрішніх та зовнішніх загроз, можливість професійної діяльності за умови ризику та в інших екстремальних ситуаціях. Дослідники підкреслюють, що специфіка службової діяльності офіцера-прикордонника завжди пов'язана з ризиком (фінансовим, соціальним, економічним, політичним, психологічним), і власне такий ризик є звичайним для тих, хто веде боротьбу з правопорушниками [2].

Зазначені дослідники поглибили розуміння сутності фізичної підготовки для ефективного виконання офіцерами-прикордонниками завдань професійної діяльності, проте безпосередньо не розглядали проблему їх підготовки до застосування засобів і заходів фізичного впливу у процесі оперативно-службової діяльності.

Поняття професійної готовності є важливою категорією теорії діяльності. Його почали використовувати з кінця XIX ст. у психологічних дослідженнях установки, що обумовлена потребою індивіда до певного напрямку активності в середовищі. У наш час «готовність» особистості до того чи іншого виду діяльності вчені вважають важливою передумовою для успішного переходу

особистості до систематичної організованої діяльності. При розгляді цього поняття вчені загалом доримуються основних принципів вивчення особистості й діяльності, зокрема йдеться про принципи єдності діяльності й особистості (О. М. Леонтєв, В. М'ясищев, К. Платонов, Л. Рубінштейн та ін.), провідної ролі активності особистості в цілеспрямованій діяльності (Б. Ананьєв, Л. Виготський, В. Серіков, В. Сластьонін) та ін.

На сьогодні у науковій літературі склалося декілька підходів до вивчення готовності до діяльності. Зокрема важливе значення має функціональний підхід. Його представниками є такі дослідники, як М. Дьяченко, Л. Кандибович, В. Левітов, К. Платонов, В. Сластьонін та ін. Ці вчені при розгляді готовності звертають увагу насамперед на процесуальні якості особистості, безпосередньо значимі для діяльності. Представники функціонального підходу, розглядаючи проблему готовності особистості у певних функціональних станах, пов'язують готовність з працездатністю, передстартовою активізацією психічних функцій людини, її умінням мобілізувати необхідні фізичні й психічні ресурси для виконання діяльності.

У свою чергу представники особистісного підходу К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Л. Виготський, О. Леонтєв, С. Максименко, С. Рубінштейн та ін. трактують готовність як вияв індивідуально-особистісних якостей, обумовлених характером майбутньої діяльності, як комплекс інтегрованих, але різномірних властивостей, що розрізняються за місцем й функціями у регуляції діяльності особистості. На думку вчених, при цьому провідну інтегруючу роль виконують особистісні якості, які виражають спрямованість особистості на відповідну діяльність.

Важливе значення має трактування готовності як інтегрального особистісного утворення, системи якостей особистості, що забезпечує результативність діяльності фахівця. Особистісно-діяльнісного підходу до тлумачення готовності дотримуються А. Деркач, В. Каширін, Н. Кузьміна, Б. Ломов, В. Мерлін, В. Серіков, В. Сластьонін, П. Якобсон та ін. Учені підкреслюють, що готовність до праці є певним рівнем у розвитку особистості та передбачає сформованість цілісної структурованої системи ціннісних, когнітивних, емоційно-вольових та операційно-поведінкових особистісних якостей, що забезпечують оптимальне орієнтування особистості в діяльності.

Загалом представники усіх підходів поняття готовності розглядають в контексті підготовки особистості до професійної діяльності. Професійну готовність вважають результатом процесу професійної підготовки, що формується за умови ефективної організації всієї системи професійної освіти. Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок про те, що категорії «професійна готовність», «фізична готовність майбутнього офіцера-прикордонника» і «готовність до застосування засобів і заходів фізичного впливу» співвідносяться між собою діалектично як загальне, особливе та одиничне.

Серед військових педагогів та психологів проблему готовності досліджували О. Барабанщиков, А. Галімов, Д. Іщенко, М. Нецадим, О. Старчук, В. Уліч, В. Ягунов та ін. Зокрема В. Уліч розглядає готовність до управлінської складової професійної діяльності як складне, стійке особистісне утворення, що виражає прагнення фахівця на основі наявних професійних знань, умінь, професійної спрямованості й особистісних якостей успішно вирішувати завдання професійної діяльності [4, с. 44].

Учений О. Старчук вважає, що фізична готовність майбутнього офіцера – це професійно-особистісне новоутворення, що формується у процесі фізичної підготовки, забезпечує можливість сформувати у майбутніх офіцерів ситуацію успіху і результати її в процесі професійного становлення й самовдосконалення під час військової служби [3, с. 16].

Загалом вчені ведуть мову про інтегративний характер готовності як особистісного утворення. Головною особливістю готовності до професійної діяльності дослідники визначають її інтегративний характер, який виявляється в упорядкованості внутрішніх структур, погодженості основних компонентів особистості професіонала, у стійкості, стабільності й наступності їхнього функціонування, тобто професійна готовність має ознаки, які свідчать про психологічну єдність, цілісність особистості професіонала, що сприяє продуктивності діяльності.

Узагальнюючи результати проведених досліджень, можна констатувати, що готовність до професійної діяльності вчені розглядають як складне, багатокомпонентне й багаторівневе явище. Можна стверджувати, що переважно в структурі готовності до професійної діяльності вчені виокремлюють мотиваційний компонент (спрямованість особистості, основні мотиви), особистісний (здібності та індивідуально-психологічні якості), когнітивний чи пізнавальний (професійні знання) та діяльнісний, тобто практичний, чи виконавський (система вмінь і навичок).

У всіх цих випадках склад готовності до майбутньої діяльності дослідники розглядають у нерозривному зв'язку з характером й змістом самої діяльності [6]. З огляду на це можна стверджувати, що готовність майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності охоплює усвідомлення ними значення ролі спеціальних засобів і заходів фізичного впливу для ефективного вирішення завдань оперативно-службової діяльності, систему знань щодо особливостей та правил використання спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності, а також уміння та навички ефективного застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності.

Загалом аналіз наукових досліджень з питань готовності до професійної діяльності дозволяє виокремити в структурі готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності декілька компонентів, зокрема мотиваційно-особистісного, когнітивно-інформативного та операційно-діяльнісного.

Системотвірним компонентом готовності до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності ми виділяємо *мотиваційно-особистісний*, що визначає мету і характер діяльності офіцера-прикордонника. Мотиваційно-особистісний компонент у структурі готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності охоплює систему мотивів, інтересів, пов'язаних зі сферою застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу.

Зазначений компонент передбачає позитивне ставлення до вивчення питань щодо застосування заходів і засобів фізичного впливу, свідоме прагнення сформувати відповідну готовність для забезпечення ефективності вирішення оперативно-службових завдань з охорони кордону. Цей компонент стосується розуміння майбутніми офіцерами-прикордонниками необхідності оволодіння знаннями про застосування заходів і засобів фізичного впливу. Він також охоплює інтерес до питань застосування заходів і засобів фізичного впливу як необхідної умови ефективного виконання завдань з охорони кордону, прагнення до набуття знань про особливості застосування заходів і засобів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності.

До цього компонента готовності до застосування заходів і засобів фізичного впливу ми зараховуємо також особистісні фізичні якості майбутніх офіцерів-прикордонників. У цьому випадку йдеться про те, що професійна діяльність офіцера-прикордонника висуває великі вимоги до його фізичного стану. Для виконання завдань оперативно-службової діяльності офіцер-прикордонник повинен мати високі показники розвитку пізнавальних психічних процесів (характеристик уваги, пам'яті, мислення), організаторських, вольових і комунікативних якостей. Особливе значення мають висока нервово-психічна стійкість, високий рівень розвитку психомоторних і фізичних якостей (швидкість сенсомоторних реакцій, спритність, точна координація рухів, загальна й спеціальна фізична витривалість, здатність до тривалої розумової й фізичної напруги, уміння швидко відновлювати сили після фізичних і психічних навантажень і т.д.). У зв'язку із цим офіцер-прикордонник повинен мати гарний загальний стан здоров'я, високу працездатність, бути зданим протистояти негативному впливу пілодинамії. Окрім всього, офіцера-прикордонника повинні відрізняти також сила волі,

наполегливість, рішучість, впевненість у своїх силах, стійкість до стресогенних чинників, оптимізм.

Таким чином, для успішного виконання завдань оперативно-службової діяльності офіцери-прикордонники повинні мати гарну фізичну підготовку, високу психічно-емоційну стійкість, мати такі особистісні якості, як висока працездатність, сила волі, наполегливість, віра в свої сили та ін.

Когнітивно-інформативний компонент готовності до застосування заходів і засобів фізичного впливу – це сукупність науково-теоретичних знань про специфіку застосування заходів і засобів фізичного впливу при вирішенні завдань оперативно-службової діяльності. Зміст когнітивно-інформативного компонента готовності до застосування заходів і засобів фізичного впливу ґрунтується на системі знань про різні рівні захисту та опору, а також про передбачені законом дії прикордонників у відповідь; про правила та процедуру застосування засобів фізичного впливу, спеціальних засобів відповідно до чинного законодавства та відомчих інструкцій. Цей компонент охоплює також знання про основні правила комунікації, які допоможуть прикордонникам встановлювати і підтримувати ефективні контакти з громадянами (для стримування або попередження небезпеки), загальні уявлення про різні аспекти стресу, причини його виникнення, адекватні реакції та способи управління стресом, а також основні положення психології поведінки жертви та нападника, правила вербального самозахисту.

Операційно-діяльнісний компонент у структурі готовності до застосування заходів і засобів фізичного впливу поєднує систему вмінь, серед яких найбільш значимими є:

уміння швидко оцінювати рівень небезпеки ситуації, реагувати на неї та приймати правильні рішення щодо застосування заходів фізичного впливу та використовувати при цьому різну техніку та способи;

уміння практично використовувати різні способи забезпечення безпеки при виконанні повсякденних обов'язків із застосування засобів та заходів фізичного впливу;

уміння застосовувати заходи фізичного впливу, у тому числі прийомом рукопашного бою, до порушників законодавства України з метою припинення правопорушення та їх затримання;

уміння застосувати спеціальні засоби фізичного впливу для захисту громадян і самозахисту від нападу та інших дій, що створюють загрозу їх життю або здоров'ю або для припинення опору прикордонникам та іншим особам, які виконують службові або громадські обов'язки з охорони громадського порядку, і боротьби зі злочинністю чи звільнення заручників;

уміння застосовувати засоби та заходи фізичного впливу з дотриманням безпеки в будь-яких нестандартних ситуаціях, що можуть виникнути під час оперативно-службової діяльності.

Операційно-діяльнісний компонент готовності майбутніх офіцерів-прикордонників застосування засобів і заходів фізичного впливу проявляється також в умінні здійснювати психологічний вплив на порушника чи вербальний самозахист. Крім того, професійна діяльність офіцерів-прикордонників передбачає доцільність виділення в операційно-діяльнісному компоненті готовності до застосування засобів і заходів фізичного впливу вмінь, які допоможуть прикордонникам встановлювати і підтримувати ефективні контакти з громадянами (для стримування або попередження небезпеки), умінь протидії стресу чи управління ним.

Загалом сформованість операційно-діяльнісного компонента готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування засобів і заходів фізичного впливу виражається в сукупності вмінь щодо належного застосування засобів і заходів фізичного впливу, що оптимальним чином забезпечують ефективне виконання завдань оперативно-службової діяльності.

Отже, ми розглядаємо формування у майбутніх офіцерів-прикордонників готовності до застосування засобів і заходів фізичного впливу як важливу складову частину їхньої професійної підготовки, оскільки від рівня сформованості зазначеної готовності багато в чому залежить успішність виконання ними завдань оперативно-службової діяльності.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що готовність майбутніх

офіцерів-прикордонників до застосування засобів і заходів фізичного впливу відрізняється складністю, обумовленою, з одного боку, багатогранністю цього утворення, з другого боку – розмаїтістю чинників, що впливають на її формування. Готовність до застосування засобів і заходів фізичного впливу є структурним елементом системи загальної професійної готовності офіцера-прикордонника.

З урахуванням наукових поглядів та методологічних трактувань готовність майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності трактувати як професійно важливу особистісну властивість, що охоплює усвідомлення майбутніми офіцерами-прикордонниками значення ролі спеціальних засобів і заходів фізичного впливу

для ефективного вирішення завдань оперативно-службової діяльності, систему знань щодо особливостей та правил використання спеціальних засобів і заходів фізичного впливу, а також уміння та навички ефективного застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності. У структурі готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних засобів і заходів фізичного впливу в процесі оперативно-службової діяльності можна виокремити мотиваційно-особистісний, когнітивно-інформативний та операційно-діяльнісний компоненти.

Перспективами подальших досліджень є визначення діагностичного інструментарію для вивчення стану сформованості готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до застосування спеціальних заходів та засобів фізичного впливу.

Література та джерела

1. Бака М.М. Фізичне і військово-патріотичне виховання молоді: навч.-метод. посіб. / М.М.Бака, В.П.Корж. – К.: ПВА «Книга пам'яті України», 2004. – 464 с.
2. Горбачов О. М. Навчально-методичний матеріал для проведення занять з дисципліни «Особиста безпека та застосування сили» / О. М. Горбачов, А. С. Неділько, Ю. Г. Юрчук. – Хмельницький: Вид-во НАДПСУ ім. Б. Хмельницького, 2010. – 326 с.
3. Старчук О. О. Методика формування фізичної готовності майбутніх офіцерів до військово-професійної діяльності: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / О. О. Старчук. – Хмельницький, 2011. – 189 с.
4. Уліч В. Л. Педагогічні умови формування готовності майбутніх офіцерів до управлінської діяльності: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 «теорія і методика професійної освіти» / В. Л. Уліч. – Хмельницький, 2007. – 172 с.
5. Фізична підготовка у військах: практичні рекомендації: навч.-метод. посіб. / [В.І.Барков, В.В.Балишев, С.І.Глазунов, Г.І.Сухорада та ін.]. – К.: НАОУ, 2005. – 280 с.
6. Діденко О. В. Організація контролю знань, умінь і навичок курсантів у процесі навчання загальновійськових та військово-спеціальних дисциплін: методичний аспект / О. В. Діденко, М.О.Мацішин // Зб. наук. пр. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б.Хмельницького. Серія: Педагогічні та психологічні науки. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2011. – № 57. – С.19-22

В статті охарактеризовані сутність, содержание, особенности готовности будущих офицеров-пограничников к применению специальных средств и мер физического влияния в процессе оперативно-служебной деятельности, а также раскрыта ее структура, которая содержит мотивационно-личностный, когнитивно-информационный и операционно-деятельностный компоненты. Перспективами дальнейших исследований является определение диагностического инструментария для изучения сформированности готовности будущих офицеров-пограничников к применению специальных мер и средств физического воздействия.

Ключевые слова: подготовка, применение специальных средств и мер физического влияния, мотивационно-личностный, когнитивно-информационный и операционно-деятельностный компоненты.

The paper describes the nature, content and features of future border guard officers readiness to use special means and measures of physical influence in the operational and service activity and reveals its structure containing personal motivation, cognitive and operational information and activity components. Prospects for further research have been determined with the diagnostic tool for the study of formation of future officers and border guards to the application of special measures and means of physical restraint.

Key words: preparation, use of special tools and measures of physical exposure, motivational personal, cognitive and operational information and activity components.